

С БЛАГОСЛОВОМ
АРХИЕПИСКОПА ЦЕТИЊСКОГ,
МИТРОПОЛИТА ЦРНОГОРСКО-ПРИМОРСКОГ
И ЕГЗАРХА СВЕШТЕНОГ ТРОНА ПЕЋКОГ
ГОСПОДИНА АМФИЛОХИЈА

Издавачи:

МИТРОПОЛИЈА ЦРНОГОРСКО-ПРИМОРСКА
ИИУ СВЕТИГОРА

За издаваче:

Протопрезвитер–ставрофор Обрен Јовановић
Протопрезвитер–ставрофор Радомир Никчевић

Уредник издања:

Др Васиљ Јововић

Рецензенти:

Проф. др Божидар Зарковић (Филозофски факултет – Косовска Митровица), проф. др Љубомир Милутиновић (Филозофски факултет – Бања Лука), проф. др Ана Елаковић Ненадовић (Филолошки факултет – Београд), протопрезвитер проф. др Саво Денда (Православни богословски факултет – Фоча), доц. др Ђорђе Ђекић (Филозофски факултет – Ниш), проф. др Дејан Микавица (Филозофски факултет – Нови Сад)

Лектура:

Ивана Јовановић

Превод:

Др Весна Вукићевић и Валентина Лечић

Дизајн и припрема за штампу:

Презвитер Александар Орландић

Штампа:

Ротографика, Суботица

Тираж: 1000 примјерака

ЗЕТСКИ ГОСПОДАРИ ЦРНОЈЕВИЋИ И ВЕЗИРИ БУШАТЛИЈЕ (XIV вијек – 1830. г)

Зборник радова са научног скупа
одржаног на Цетињу и у Подгорици,
6. и 7. октобра 2017. године

Цетиње, 2019.

Др Марко П. Атлагић, РЕДОВНИ ПРОФЕСОР
 Филозофски факултет Универзитета у Приштини
 са привременим седиштем у Косовској Митровици
 atlagicmarko@gmail.com

Др Далибор М. Елезовић, ДОЦЕНТ
 Филозофски факултет Универзитета у Приштини
 са привременим седиштем у Косовској Митровици
 dalibor.elezovic@pr.ac.rs

ДВОГЛАВИ ОРАО КАО НЕМАЊИЋКИ ХЕРАЛДИЧКИ СИМБОЛ У ГРБУ ЦРНОЈЕВИЋА

Сажетак: У раду се говори о немањићком хералдичком симболу двоглавог орла, који су саставним делом свог грба учинили Црнојевићи. У периоду од XII до XV века у држави Немањића формирао се посебан тип аутентичног двоглавог орла, присутан у бројним српским манастирима и црквама – такозвани „српски немањићи тип”. Црнојевићи су у свом грбу имали окруњеног двоглавог орла немањићког типа; сачуван је у Цетињском манастиру, на печату Ивана Црнојевића на оснивачкој повељи, на капителу на Ћипуру и другим местима. Двоглави орао у грбу Црнојевића има исте или сличне хералдичке карактеристике као и немањићи тип двоглавог орла. Од времена Црнојевића двоглави орао ће постати главни државни хералдички симбол Црне Горе.

Кључне речи: хералдика, двоглави орао, Црна Гора, Црнојевићи, Немањићи

Као помоћна историјска наука, хералдика изучава појаву, развој и употребу грбова. Дефиниције говоре да она проучава грбове, њихову појаву, порекло, правила састављања, историјски развој и уметничку обраду.¹ Хералдика је, поред осталог, и традиција, што се посебно односи на хералдичке симболе, али не и на форму.

1 O. Neubecker, J. P. Brooke-Little, *Heraldry: sources, symbols and meaning*, McGraw Book, Maidenhead 1976, 7; G. Oswald, *Lexikon der Heraldik*, Leipzig 1984, 5; O. Neubecker, *Großes Wappen-Bilder-Lexikon der bürgerlichen Geschlechter Deutschlands, Österreichs und der Schweiz*, 1993, VIII–X; J. Ph. Brooke-Little, *Boutell's heraldry*, London, New York 1978, 13–18; M. Atlagić, *Grbovi plemstva u Slavoniji 1700–1918*, Čakovec 1982, 7; С. Антољак, *Помоћне историјске науке*, Краљево 1971, 123; В. Змајић, *Heraldika, sfragistika, genealogija*, Zagreb 1971, 11; М. Атлагић, *Помоћне историјске науке у теорији и пракси*, Београд 2007, 375; O. Neubecker, J. Ph. Brooke-Little, *Heraldry: sources, symbols and meaning*,

У хералдици се читава група симбола заснива на представама митолошких бића, углавном из античке митологије. Један од таквих симбола је и *двоглави орао* – слика две орлове главе окренуте супротно једна од друге; тело двоглавог орла хералдички представља спој два орла окренута у супротном смеру.² Крсташи су, након одласка на Исток, за симболе својих грбова радо бирали разне врсте источњачких животиња.³ Као симбол на грбу, двоглави орао је на Западу присутан већ од XII века, уз постепено потискивање једноглавог римског орла из употребе.

Најстарији сачувани пример европског двоглавог орла налази се на печату грофа Лудвига Сарвердена из 1185. године. Из исте године потиче и сачувани једноглави орао на фландријском владарском печату, који има вертикална крила.⁴ У Западној Европи сви средњовековни државни грбови своде се на шест главних симбола: потпуни крст, једноглави орао, двоглави орао, лав, крин (љиљан)⁵, змај и други сродни симболи (грифон змија, медвед...)⁶.

Maidenhead 1976, 7; А. Лакиер, *Русская геральдика*, Москва 1990; М. Атлагић, *Грбови племства у Славонији и Војводини у новом веку с посебним освртом на грбове српског племства*, Приштина 1997; М. Атлагић, Д. Елезовић, *Српски хералдички симболи као знакови српске државне самобитности на Косову и Метохији, Културно наслеђе Косова и Метохије*, 1, Београд 2013, 331–345; М. Атлагић, Д. Елезовић, *Српски хералдички симболи у грбу Петровића Његоша*, Међународна тематска конференција: Од Косовског завета до Његошевог макроkozма: Петар Петровић Његош (1813–2013), Косовска Митровица 2014, 567–582; М. Atlagić, *Grbovi plemstva u Slavoniji 1700–1918*, Čakovec 1982; М. Šeper, *Heraldika*, Enciklopedija likovnih umjetnosti, 2, D-Ini, prir. Ž. Domljan, Zagreb 1962, 526.

2 В. Змајић, *Heraldika, sfragistika, genealogija*, 51; М. Atlagić, *Grbovi plemstva u Slavoniji 1700–1918*, 136; О. Neubecker, J. Ph. Brooke-Little, *Heraldry: sources, symbols and meaning*; G. Oswald, *Lexikon der Heraldik*, Leipzig 1984, 5; J. Ph. Brooke-Little, *Boutell's heraldry*; А. Лакиер, *Русская геральдика*.

3 М. Атлагић, *Грбови племства у Славонији и Војводини у новом веку с посебним освртом на грбове српског племства*, 209–212.

4 За нас је посебно важан јер има вертикална крила, значајна за поређење са српским двоглавим орлом, који има мало искошена крила.

5 Интересантан је запис у *Троношком родослову* према којем се љиљан (крин) код Срба први пут јавља у XII веку, за време Стефана Немање, који га је, наводно, добио приликом боравка на двору француског краља Луја VII. Према тој причи, два крина симболизују два Немањина сина – Стефана и Вукана – који су рођени на француском двору. Формирање крина као хералдичког симбола у Француској данашња наука смешта у време Луја VI (1108–1137) и Луја VII (1137–1180). Видети: Ј. Троношац, *Троношки родослов*, Шабац 2008, 24–25; Н. Атлагић, *Допринос Француске школовању српских ђака и студената у Великом рату (1914–1918) као последица дуготрајног француско-српског пријатељства*, Век српске голготе 1915–2015, III, Косовска Митровица 2015, 29–42.

6 О. Neubecker, J. Ph. Brooke-Little, *Heraldry: sources, symbols and meaning*; G. Oswald, *Lexikon der Heraldik*; О. Neubecker, *Großes Wappen-Bilder-Lexikon der bürgerlic-*

Вратимо ли се у даљу прошлост, сазнаћемо да је двоглави орао сматран оличењем вишег божанства. Двоглави орао или двоглава птица Гандаберунда први пут се спомиње у древним хиндуистичким текстовима пре више од четири хиљаде година. Индијски симбол се снажно ширио у суседству, али и далеко од региона Индије, задржавши при том своју семантичку суштину. Касније, код хришћана, двоглави орао ће симболички представљати двојну природу Исуса Христа – божанску и људску. Овај симбол је био присутан и у раној исламској уметности.⁷ Када је реч о Византији, сматра се да је она симбол једноглавог орла, присутан на тим просторима већ од XIII века, примила од старог Рима.⁸ Изглед ових орлова се у Византији обликовао под јаким утицајем азијских народа, посебно преко исламске уметности. Временом су се формирала два хералдичка типа орла, са карактеристикама које их међусобно разликују. Први тип има стално вертикална крила и присутан је, углавном, на тканинама, као тапет (мустра), поређани један поред другог, испод или изнад. Други тип византијског орла налази се у „слободном простору”, крила су му раширена, са теденцијом искошености. Оба типа византијског орла имају заједничке карактеристике: сачували су источњачку изворност, богату декоративност и симболично магично значење. Реч је о карактеристикама које су се у Европи временом изгубиле. Важно је нагласити чињеницу да двоглави орао никада није био званични грб Византијског царства, иако се од краја XIII века појављује као знамење суверенитета владара на царским портретима.⁹

На Западу су Хабзбурговци, после узимања титуле *војвода аустријских*, узели нови хералдички симбол – двоглавог црног орла. Реч је о познатом симболу Светог римског царства.¹⁰

Ако се осврнемо на ставове о присутности симбола двоглавог орла у Русији, видећемо да нема јединственог мишљења о том питању. Наиме, ранији руски историчари су појављивање двогла-

---

hen Geschlechter Deutschlands, Österreichs und der Schweiz; J. Ph. Brooke-Little, *Boutell's heraldry*; М. Атлагић, *Грбови племства у Славонији 1700–1918*.

7 Н. Ранчугова, *Социальные представления христиан о двуглавом орле*, Вестник ЧГПУ 1 (2013) 123–124.

8 Од тада су сви немањинки владари, као и део властеле, користили двоглавог белог орла као симбол власти. У средњем веку био је обичај да симбол (грб) династије буде уједно и симбол (грб) државе: М. Милићевић, *Грб Србије*, Београд 1995, 26; М. Атлагић, *Одређивање националних хералдичких симбола на примеру Срба и Хрвата*, Зборник радова Филозофског факултета у Косовској Митровици, 39 (2009) 179–189.

9 Д. Оболенски, *Византијски Комонвелт*, Београд 1996.

10 J. Ph. Brooke-Little, *Boutell's heraldry*, 76.

вог орла у Русији видели као резултат брака Ивана III (1462–1505) и Софије Палеолог, нећаке последњег византијског цара. Ова хипотеза, међутим, има недостатке – познато је да Велики књаз московски двоглавог орла почиње користити две деценије након склапања брака са Софијом. Са друге стране, алтернативна теорија говори да је Велики књаз поредио себе са царем Светог римског царства, сматрајући легитимним да, по праву и статусу, преузме овај хришћански симбол. Трећа теорија, која се односи на идентитет двоглавог орла, сугерише да је после освајања Новгородске републике (1478) Иван III кованице на којима је био приказан једноглави орао променио у кованице са двоглавим орлом као симболом уједињења нове хришћанске државе.¹¹ Једна од давно забележених приповести, коју је 1702. године написао митрополит рјазански и муромски Стефан Јаворски (1658–1722), не спомиње да руски двоглави орао води порекло од византијског.¹²

Вратимо се другом византијском типу двоглавог орла, према чијој је традицији настао двоглави орао немањихког типа.¹³ Немањихки двоглави орао има одређене хералдичке карактеристике које се разликују од оних којима се одликују византијски, али и европски тип двоглавог орла. Реч је о следећим особинама: 1. орлови су најчешће бели; 2. већина их је укомпонована у кругове – коласте аздије; 3. кресе их изразито искошена крила; 4. имају један врат из којег извиру две главе; 5. главе су увек на вишем нивоу од крила; 6. реп је лиснат, у облику обрнутог крина (љилиана); 7. по правилу, имају око врата и око репа колут (крагну, прстен); 8. већина орлова је са полуотвореним кљуновима и без избаченог језика; 9. имају три, а не четири прста на канци. Орлови оваквих хералдичких особености налазе се у многим српским средњовековним манастирима и црквама. Њихове карактеристике формирале су се у периоду од XII до XV века. Наведене особине, као и време и простор њиховог настанка и трајања, пружају нам неоториве доказе да је реч управо о српском типу двоглавог орла.¹⁴

11 М. Загоруйко, О. Алиев, *Сначала мы создаем герб, а потом герб создает нас (прогностический аспект геральдики)*, Госсветник 7 3 (2014) 62.

12 О. Крашенинникова, *Неизвестная проповедь Стефана Яворского о российском гербе (1702)*, Культурное наследие России 2 (2015) 33.

13 М. Атлагић, Д. Елезовић, *Српски хералдички симболи у грбу Петровића Његоша*, Међународна конференција: Од Косовског завета до Његошевог макроkozма: Петар Петровић Његош (1813–2013), Косовска Митровица, 2014, 567–582.

14 М. Атлагић, *Два Немањина српска хералдичка симбола у грбу Србије*, Митолошки зборник 31 (2013) 217–232; М. Атлагић, Д. Елезовић, *Српски хералдички симболи*

Најстарији тип немањићког двоглавог орла налазимо на плашту ктиторске слике Немањиног брата Мирослава у цркви Светог Петра и Павла на Лиму крај Бијелог Поља пре 1196. године. Од тог времена па кроз читави средњи век овај немањићи двоглави орао јављаће се у свим српским земљама. Налазимо га у Богородици Љевишкој, манастирима Велући, Хиландару, Каленићу, Манасији, Раваници, Љубостињи, Ресави, Грачаници, Цетињском манастиру и другима.

Хералдички симбол немањићког двоглавог орла проширио се и на Зету, односно на Црну Гору, где продужава своје трајање у грбу Црнојевића. Познато је да је код Црнојевића била присутна веома јака веза са немањићком традицијом, као и да су, угледајући се готово у свему на Немањиће, редовно указивали велико поштовање и подршку Српској цркви, конкретно Зетској митрополији.¹⁵ Иван Црнојевић (1465–1490) је 1484. године на Цетињу подигао манастир, којем је даровао поседе *Оснивачком повељом* од 4. јануара 1485. године¹⁶ и одредио га за седиште Зетске митрополије. Манастир је срушен лагумом коју су поставили Млечани 1692. године пошто је у њега ушла турска војска на челу са Сулејман-пашом. Обновљен је, у близини порушеног, почетком XVIII века, од стране владике Данила Петровића. Од старог здања пренесен је ктиторски натпис Ивана Црнојевића,¹⁷ који се налази изнад улазних врата храма. На спољашњем зиду манастирског олтара налази се узидан камен на којем је уклесан грб Ивана Црнојевића, а у галерију садашњег манастира уграђено је шест капитела. Сачувани двоглави орао налази се и у *Октоиху* из 1494. године, као и на сребрном печату *Оснивачке повеље манастира*.¹⁸ Тумачећи представу двоглавог орла у грбу Немањића и средњовековне српске државе, Марина Одак Михаиловић пише да је двоглавог орла преузела великашка породица Црнојевића те је заступљен на њиховим споменицима и у каснијим грбовницима.¹⁹

као знакови српске државне самобитности на Косову и Метохији, Културно наслеђе Косова и Метохије, 1, Београд 2013, 331–345.

15 М. Благојевић, *Немањићи и државност Дукље – Зете – Црне Горе*, Зборник Матице српске за историју 83 (2011) 22–23.

16 Б. Шекуларец, *Дукљанско-зетске повеље*, Титоград 1987, 197–207.

17 Шекуларец, Б. *Траговима прошлости Црне Горе: средњовековни натписи и записи у Црној Гори: крај VIII – почетак XVI вијека*, Цетиње 1994, 217–218; Ђ. Сп. Радојичић, *О натпису Ивана Црнојевића и поводом њега о књижевним утицајима Запада и Истока у Дукљи*, *Летопис Матице српске* 138 (1962) 586.

18 Р. Драгићевић, *Неколико старих печата*, *Старине Црне Горе* 1 (1963) 68.

19 М. Одак, *Иконографија и симболика представа на српском средњовековном*

Сви орлови у грбовима Црнојевића имају следеће главне карактеристике: један врат а две главе, које су, по правилу, више од крила; око врата је колут (крагна, прстен); имају полуискошена крила; штит је у облику круга или га чини венац.

Двоглави орао који се налази на капителу испред цркве на Ћипуру у канцама држи камене кугле – симбол будности.

Двоглави орао који краси грб Црнојевића симболизује немањићко наслеђе, другим речима објашњено – Црнојевићи су га баштинили од Немањића. Ако упоредимо двоглавог орла у грбу Немањића са двоглавим орлом у грбу Црнојевића, донећемо закључак да су поседовали или исте или углавном исте карактеристике. Дакле, црнојевићки двоглави орао припада истом типу као и двоглави орао Немањића – српском немањићком типу двоглавог орла. Овај тип се током средњег века готово одомаћио у свим српским земљама. У новом веку он ће, међутим, попримати и друге карактеристике – илирског двоглавог орла, и тиме ће изгубити своју аутентичност. На овај начин ће илирска хералдика у све већој мери утицати на српску, те ће, са временом, постати много присутнија на овим просторима.

Веома је важно нагласити да се грб Црнојевића налази на штиту који је у облику круга, премда неки истраживачи сматрају да не постоји штит који је кружног облика. Такве тврдње су, наравно, неосноване и погрешне. Узмимо за пример, рецимо, грбове немачких, аустријских и швајцарских племићких породица; многи међу њима имају управо штит у облику круга.²⁰ Овим се истовре-

Сл. 1. Одливак грба Ивана Црнојевића са Цетињског манастира који се чува у манастирској ризници (фотографисао Д. Елезовић)

новцу, докторска дисертација, Београд, 2015, 248: <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:10725/bdef:Content/get> [приступљено, 1. 4. 2018]

20 Реч је о грбовима племићких породица: Јунген, Вент, Хојеншилд, Папендорф, Хојбер, Шенек, Крепелин, Карл и многих других: О. Neubecker, *Großes Wappen-Bilder-Lexikon der bürgerlichen Geschlechter Deutschlands, Österreichs und der Schweiz*, 8–9, 30, 332, 798–799, 1036.

мено одбацују и хипотезе да црнојевићки грб заправо није грб јер нема штита, постављене са тенденцијом да хералдику Црнојевића прогласе недржавном, због њене српске, односно немањићке традиције.

Грб Црнојевића задржао се у званичној употреби и након пада под турску власт. Скендер-бег Црнојевић, санџак-бег Црногорског санџака, и после примања ислама, користио је грб своје породице, односно као свој амблем истицао двоглавог белог орла на црвеном пољу.²¹

Немањићки тип двоглавог орла из грба Црнојевића продужиће своје трајање у грбу династије Петровић Његош. Символ двоглавог орла нашао се у грбу оснивача династије Петровић Његош, владике Данила (1697–1735), који је 1715. године од руског цара Петра Великог издејствовао помоћ и дипломатско покровитељство над Црном Гором. Први пут се у црногорској историји уз двоглавог орла јавља и други државни и династички хералдички симбол – златни лав (символ епископа). Оно што је посебно интересно јесте да се лав не јавља у штиту грба, него изнад штита. Двоглави орао у грбу владике Данила симболизује наслеђе Немањића и Црнојевића. Међутим, он има облик руског типа двоглавог орла, а не немањићког, односно црнојевићког. Зашто? Владика Данило је, наиме, желео задржати немањићко-црнојевићко наслеђе у грбу и укомпоновати га са руским типом орла, како би симболички приказао руско покровитељство над Црном Гором. Руски тип двоглавог орла има изразито раширена и уздигнута крила, а око врата нема колут. На печату владике Саве налази се двоглави орао, који у канџама држи скиптар и владарску јабуку, што ће постати један од сталних хералдичко-грбовних елемената у државној хералдици Црне Горе. Испод двоглавог орла налази се змија, симбол обнавља-

Сл. 2. Двоглави орао са капитела испред цркве на Ћипуру (фотографисао Д. Елезовић)

21

Ј. Маркуш, *Грбови, заставе и химне у историји Црне Горе*, Цетиње 2007, 17.

ња црногорске државности и духовне снаге. Хералдички симбол – двоглави орао раширених, уздигнутих крила и лав – јављаће се у Црној Гори кроз цели XIX век, као и почетком XX века. Потврдиће се као два главна државна хералдичка симбола, како у династији Петровића Његоша тако и у државним грбовима Црне Горе.²²

Када је реч о савременој државној хералдици Црне Горе, можемо констатовати да је оптерећена идеолошким утицајима и да „лута” између политичке идеологије и хералдичке традиције. Сматрамо да би приликом конципирања савременог грба Црне Горе требало водити рачуна и о хералдичкој и о историјској традицији. Тада би се у грбу нашли двоглави орао немањићко-црнојевићког типа и лав, као главни државни хералдички симболи. Као један од симбола на савременом грбу Црне Горе би се могла наћи и звезда петокрака, чија је хералдичка традиција у црногорском грбу дуга више од пола века. Реч је о звезди која симболизује слободарство и антифашизам, а не о комунистичком симболу (комунистичка звезда садржи срп и чекић). Тиме би се државна црногорска хералдика довела у сагласје са хералдичком праксом и традицијом.

Извори:

Neubecker O, *Großes Wappen-Bilder-Lexikon der bürgerlichen Geschlechter Deutschlands, Österreichs und der Schweiz*, Augsburg 1993.

Троношац Ј, *Троношки родослов*, Шабац 2008. [Tronošac J, *Tronoški rodoslov*, Šabac 2008.]

Шекуларац Б, *Дукљанско-зетске повеље*, Титоград 1987. [Šekularac B, *Dukljansko-zetske povelje*, Titograd 1987.]

Шекуларац Б, *Траговима прошлости Црне Горе: средњовјековни напписи и записи у Црној Гори: крај VIII – почетак XVI вијека*, Цетиње 1994. [Šekularac B, *Tragovima prošlosti Crne Gore: srednjovjekovni napisi i zapisi u Crnoj Gori: kraj VIII – početak XVI vijeka*, Cetinje 1994.]

Литература:

Антољак С, *Помоћне историјске науке*, Краљево 1971. [Anto-ljak S, *Pomoćne istorijske nauke*, Kraljevo 1971]

Атлагић М, *Грбови племства у Славонији 1700–1918*, Чаковец 1982.

---

22 М. Атлагић, *Двоглави орао као хералдички српски симбол у грбу Петровића*, Династија Петровић Његош, II, Подгорица 2002, 475–487.

Атлагић М, *Грбови племства у Славонији и Војводини у новом веку с посебним освртом на грбове српског племства*, Приштина 1997. [Atlagić M, *Grbovi plemstva u Slavoniji i Vojvodini u novom веку с посебним освртом на грбове српског племства*, Priština 1997]

Атлагић М, *Два Немањина српска хералдичка симбола у грбу Србије*, Митолошки зборник 32 (2013). [Atlagić M, *Dva Nemanjina srpska heraldička simbola u grbu Srbije*, Mitološki zbornik 32 (2013)]

Атлагић М, *Двоглави орао као хералдички српски симбол у грбу Петровића*, Династија Петровић Његош, II, ур. Миомир Дашић, Подгорица 2002. [Atlagić M, *Dvoglavi oraо kao heraldički srpski simbol u grbu Petrovića*, Dinastija Petrović Njagoš, II, ur. Miomir Dašić, Podgorica 2002]

Атлагић М, *Одређивање националних хералдичких симбола на примеру Срба и Хрвата*, Зборник радова Филозофског факултета у Косовској Митровици 39 (2015), 273-294. [Atlagić M, *Određivanje nacionalnih heraldičkih simbola na primeru Srba i Hrvata*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Kosovskoj Mitrovici 39 (2015), 273-294.]

Атлагић М, *Помоћне историјске науке у теорији и пракси*, Београд 2007. [Atlagić M, *Pomoćne istorijske nauke u teoriji i praksi*, Beograd 2007.]

Атлагић М, Елезовић Д, *Српски хералдички симболи као знакови српске државне самобитности на Косову и Метохији*, Зборник Културно наслеђе Косова и Метохије 1, Ур. Урош Шуваковић, Београд 2013. [Atlagić M, Elezović D, *Srpski heraldički simboli kao znakovi srpske državne samobitnosti na Kosovu i Metohiji*, Zbornik Kulturno nasleđe Kosova i Metohije 1, Ur. Uroš Šuvaković, Beograd 2013.]

Атлагић М, Елезовић Д, *Српски хералдички симболи у грбу Петровића Његоша*, Међународна тематска конференција: Од Косовског завета до Његошевог макрокозма: Петар Петровић Његош (1813–1913), Ур. Валентина Питулић, Косовска Митровица 2014. [Atlagić M., Elezović D, *Srpski heraldički simboli u grbu Petrovića Njagoša*, Међународна тематска конференција: Од Косовског завета до Његошевог макрокозма: Petar Petrović Njagoš (1813–1913), Ur. Valentin Pitulić, Kosovska Mitrovica 2014.]

Атлагић Н, *Допринос Француске школовању српских ученика и студената у Великом рату (1914–1918) као последица дуготрајног француско-српског пријатељства*, Век српске голготе 1915–2015, III, Ур. Далибор Елезовић, Косовска Митровица 2015, 35-42. [Atlagić N, *Doprinos Francuske školovanju srpskih učenika i studenata*

u Velikom ratu (1914–1918) kao posledica dugotrajnog francusko-srpskog prijateljstva, Vek srpske golgote 1915–2015, III, Ur. Dalibor Elezović, Kosovska Mitrovica 2015, 35-42.]

Благојевић М, *Немањићи и државност Дукље – Зете – Црне Горе*, Зборник Матице српске за историју 83 (2011) 7–24. [Bлагојевић М, *Nemanjići i državnost Duklje – Zete – Crne Gore*, Zbornik Matice srpske za istoriju 83 (2011) 7–24.]

Brooke-Little, J. Ph. *Boutell's heraldry*, London 1978.

Драгићевић Р, *Неколико старих печата*, Старине Црне Горе, I, Ур. Вељко Ђурић, Цетиње 1963. [Dragićević R, *Nekoliko starih pečata*, Starine Crne Gore, I, Ur. Veljko Đurić, Cetinje 1963.]

Загоруйко М. В, Алиев О, Гусейн-Ага О, *Сначала мы создаем герб, а потом герб создает нас (прогностический аспект геральдики)*, Госсветник 3 7 (2014) 61–71.

Zmajić B, *Heraldika*, Zagreb 1971.

Јиречек К, *Историја Срба*, I, Београд 1952. [Jireček K, *Istorija Srba*, I, Beograd 1952.]

Крашенинникова, О. А. *Неизвестная проповедь Стефана Яворского о российском гербе (1702)*, Культурное наследие России 2 (2015) 29–38.

Маркуш Ј, *Грбови, заставе и химне у историји Црне Горе*, Цетиње 2007. [Markuš J, *Grbovi, zastave i himne u istoriji Crne Gore*, Cetinje 2007.]

Miklosich F, *Die Serbische Dynasten Crnojević*, Wien 1866.

Милићевић М, *Грб Србије*, Београд 1995. [Milićević M, *Grb Srbije*, Beograd 1995.]

Neubecker O, Brooke-Little, J. Ph. *Heraldry: sources, symbols and meaning*, Maidenhead 1976.

Oswald G, *Lexikon der Heraldik*, Leipzig 1984.

Новаковић С, *Хералдички обичаји у Срба у примени и књижевности*, Годишњица Николе Чупића, VI, Београд 1886. [Novaković S, *Heraldički običaji u Srba u primeni i književnosti*, Godišnjica Nikole Čupića, VI, Beograd 1886.]

Оболенски Д, *Византијски комонвелт*, Београд 1996. [Obolenski D., *Vizantijski komonvelt*, Beograd 1996.]

Одак М, *Иконографија и симболика представа на српском средњовековном новцу*, докторска дисертација, Београд 2015. [Odak M, *Ikonografija i simbolika predstava na srpskom srednjovekovnom novcu*, doktorska disertacija, Beograd 2015.]

<https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:10725/bdef:Content/get> [приступљено, 1. 4. 2018]

Радојичић Сп. Ђ, *О натпису Ивана Црнојевића и поводом њега о књижевним утицајима Запада и Истока у Дукљи*, *Летопис Матице српске* 138 (1962) [Radojičić Sp. Đ, *O natpisu Ivana Crnojevića i povodom njega o književnim uticajima Zapada i Istoka u Duklji*, *Letopis Matice srpske* 138 (1962)]

Ранчугова Н. Г, *Социјалне представљенија хришћана о двуглавој орлу*, *Вестник ЧГПУ* 1 (2013) 121–131.

Томић Ј, *Црнојевићи и Црна Гора од 1479. до 1528*, Глас СКА, LVIII 1900; LX 1901; LXII 1901. [Tomić J, *Crnojevići i Crna Gora od 1479. do 1528*, *Glas SKA*, LVIII 1900; LX 1901; LXII 1901.]

Хорошкевич, А. *Грб, флаг, гимн: Из историје државних симбола Русије и Русије*, Москва 2008.

РЕЗЮМЕ

ДВУГЛАВЫЙ ОРЕЛ КАК ГЕРАЛЬДИЧЕСКИЙ СИМВОЛ НЕМАНИЧЕЙ НА ГЕРБЕ ЦРНОЕВИЧЕЙ

В статье нами рассматривается геральдический символ Неманичей – двуглавый орел, который Црноевичи взяли в качестве составной части своего герба. С XII до XV вв. в государстве Неманичей появляется особый тип аутентичного двуглавого орла, который изображен в многочисленных сербских монастырях и церквях, т.н. «сербский неманичский тип». В гербе Црноевичей представлен двуглавый орел с короной неманичского типа; он хранится в Цетиньском монастыре, на печати Ивана Црноевича на учредительно й грамоте, на капителе на Чипуре и других местах. Двуглавый орел на гербе Црноевичей обладает одинаковыми или похожими геральдическими характеристиками, что и неманичский тип двуглавого орла. Начиная со времен Црноевичей, двуглавый орел станет главным государственным геральдическим символом Черногории.

Ключевые слова: геральдика, двуглавый орел, Черногория, Црноевичи, Неманичи